

Fodor István: A világ nyelvei és nyelvcsaládjai. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004, 315. p.

2004-ben a Tinta Könyvkiadó komoly feladatra vállalkozott. Nem kisebb célt tűzött ki, mint megjelentetni egy olyan nagy sikerű kézikönyv változatát, amelyet öt évvel korábban az Akadémiai Könyvkiadó már megjelentetett. Természetesen a Tinta Könyvkiadó által kiadott könyv célja nem az volt, hogy konkurráljon az 1999-ben megjelent könyvvel (amit a két könyv méretét nézve nem is tudna), hanem, hogy a világ nyelveiről szóló legfontosabb információkat összegezze egy kevésbé szakmai célcsoport számára. A két könyv így nemcsak méretében, hanem célközösségében is különbözik egymástól: az Akadémiai Könyvkiadó könyve lexikon, s célközönségének leginkább a nyelvészeket tekinti, a Tinta Könyvkiadó gondozta könyv pedig inkább te-

kinthető kézikönyvnek, amely egy szélesebb, a nyelvek iránt érdeklődő közönségnek szól. Bár a szerző és a cím azonos, a könyv mégis mást kínál, mint elődje. Annak ellenére, hogy alapvetően elődjére támaszkodik, adattárát, elrendezését és méretét tekintve mégis különbözik tőle. Ahogy a szerző írja, az utóbbi kiadvány „enciklopédikus jellegű, vagyis anyagát témakörök, jelen esetben nyelvcsaládok, nyelvcsoportok szerint mutatja be” (9. p.), míg az Akadémiai Könyvkiadó könyvének rendszerező elve a betűrendbe sorolás (ez a rész 746 nyelv részletes leírását tartalmazza), addig a Tinta Könyvkiadó könyve nyelvcsaládok szerint veszi az egyes nyelveket. Végezetül pedig, a Tinta Könyvkiadónál megjelent könyv 320 oldalon, míg az Akadémiai Könyvkiadónál megjelent könyv 1716 oldalon mutatja be a világ nyelveit.

Bár közhelyszerűen hangzik, mégis igaz, hogy egy könyv nagysága (ha úgy tetszik vastagsága) befolyásolja a benne lévő írások milyen mélységig dolgozhatják fel a témát. Így van ez jelen esetben is, amit a szerző a könyv bevezetőjében le is ír. Ahogy írja, a könyv kis mérete két irányban hatott az egyes nyelvek leírására. Helyszűke miatt ezért Fodor egyrészt főleg a magyar nyelvhez és kultúrához közelebb álló nyelvcsaládokat (uráli, altáji, illetve indogermán) taglalja – s például az amerikai nyelvekkel mostohábban bánik, bár a könyv végén, számomra érthetetlen okokból, két színes térképlapot csatol róluk –, másrészt a nyelvek leírásakor is csupán a legalapvetőbb információkat tárja az olvasóközönség elé. Ez az oka annak, hogy például az indogermán nyelvcsalád legnagyobb és egyben legelterjedtebb nyelveinek bemutatása sem lépi túl a két oldalt.

Szerkezetileg a könyv három, egymástól elkülönülő részre osztható. Ez a felosztás a könyvben explicit módon – címek formájában, számozásban stb. – nem jelenik meg, viszont az egyes részek elkülönülése a szövegek jellegéből adódóan nyilvánvaló (tanulmányoszerű folyó szöveg, enciklopédikus jellegű címszavak, felsorolás). Az első rész az olvasóhoz szól, általános információkat szolgáltat egyrészt a könyvről, másrészt a nyelvekről, azok felosztásáról, nyelvcsaládokról. A második, s egyben legnagyobb, a könyv gerincét alkotó részben nyelvekre bontva mu-

tatja be az egyes nyelvcsaládokat. Harmadik, s egyben záró résznek tekinthető a nyelvek ismertetése után következő rész. Ez egy listát tartalmaz, amelyből megtudhatjuk, hogy a világ egyes államaiban milyen nyelvet, nyelveket beszélnek, illetve, hogy a felsorolt országoknak mi a hivatalos nyelve (mik a hivatalos nyelvei). A könyv befejező része tartalmazza még a legismertebb írásrendszerek kialakulásának táblázatát, a ma használatos legelterjedtebb írásrendszerek betűinek bemutatását, illetve színes térképlapokat a világ nyelveinek ábrázolásával (pontosabban a világ főbb nyelvcsaládjainak, Európa nyelveinek, valamint Észak- és Dél-Amerika indián nyelveinek ábrázolásával). Természetesen ugyanitt még egy betűrendbe szedett, oldalszámra utaló mutatót is találhatunk a könyvben található nyelvekről.

Miután dióhéjban elmondtam, miről szól e könyv, megpróbálom részletekbe menően is bemutatni, mi az, amit az olvasónak nyújt. *A nyelvek rokonsága* című fejezetben a szerző szól a nyelvek osztályozásának típusairól, a genetikai rokonságot mutató nyelvcsaládokról, a szerkezetbeli hasonlóságot mutató nyelvtípusokról és az areális kapcsolatban álló „nyelvi szövetségekről”. A szerző a nyelvcsaládokról írtakban mindössze a nyelvek és nyelvjárások közti különbségeket, a nyelvek és nyelvjárások elhatárolásának nehézségeit taglalja. A nyelvtipológiai foglalkozó részben a világ nyelveinek fő típusait sorolja fel a szerző, miközben érintőlegesen jellemzi az egyes típusok legfontosabb tulajdonságait is (azt, hogy a nyelvek milyen tulajdonságok alapján sorolhatók az egyes nyelvtípusokba). Míg a nyelvcsaládokról és nyelvtípusokról bővebben ír, addig – sajnos – az areális nyelvrokonságot csupán érinti a szerző, a tudnivalókat mindössze két rövid bekezdésben foglalja össze, így akarva-akaratlan mintegy lekicsinyíti az areális nyelvtipológia jelentőségét. Pozitívumként említem meg azonban, hogy a könyv terjedelméhez viszonyítva sok nyelvi adatot tartalmaz. Ezek leírását a szerző kétféleképpen oldja meg: a latin betűs nyelvek példáiiban az illető nyelv helyesírását használja (sajnos nem minden hiba nélkül), a nem latin betűs példákat pedig a magyar kiejtésnek megfelelően írja át (transzliteráció). Sajnos a fontos ismeretek

mellett a bevezető rész (is) több hibát is tartalmaz (pl. „zena” [18. p.], „Nyelvünkben van egy (ç jellel jelölt) hang, amely csak a g előtt fordul elő” [22. p.]). Egészében véve viszont a fejezet sok értékes alapinformációt közöl az említett témákról, mindezt természetesen a könyv terjedelmi korlátaihoz mérten.

A bevezető tanulmány után a szerző nyelvcsaládokba csoportosítva veszi számon az egyes nyelveket. Ennek előnye, hogy az olvasó a nyelvcsaládok rendszerébe helyezve olvashat a kívánt nyelvről, illetve a rendszerésnek ez az elve lehetőséget nyújt a rokon nyelvekkel történő összehasonlításra is. Ez az Akadémiai Könyvkiadó könyvében nehezebb, mivel ott a rendszerbe sorolás alapja az ábécé. Minden egyes nyelvcsalád és egyes ágainak tárgyalása előtt a szerző rövid összefoglalót közöl a nyelvcsalád legfontosabb jellemzőiről. Ezekben a rövid összefoglalókban a szerző lehetőség szerint ír a nyelvcsalád és az azt alkotó nyelvek nevének etimológiájáról, megadja a nyelvek önelnevezését (pontosabban, hogy hogyan nevezik saját nyelvüket az anyanyelvi beszélők: a szláv nyelvek esetében egy-két kivétellel hibásan), a nyelvcsaládot alkotó nyelveket beszélők földrajzi elterjedését, a nyelveket beszélők számát, illetve gyakran (főleg a nem európai nyelvek esetében) a nyelvet beszélők antropológiai típusát és vallását. Mindezt nemcsak az olyan, nagy nyelvcsaládok esetében teszi meg, mint az uráli, altáji vagy az indoeurópai, hanem – magától értetődően – az olyan kevésbé elterjedt és ismert nyelvcsaládoknál is, mint például az afrikai bantu, pápuai vagy a szudáni nyelvcsalád. Annak ellenére, hogy nem vaskos lexikont tartok a kezemben, figyelemre méltónak tartom, hogy több mint félszáz nyelv ilyen-olyan leírását tartalmazza. A nyelvek között nemcsak a ma élőket tárgyalja, hanem kitér a már kihalt (pl. etruszk, sumer, elámi) és a mesterséges (pl. eszperantó, volapük, ido) nyelvekre is.

A nyelvek rendszerében elsőként az uráli nyelvcsaláddal foglalkozik, „noha más nyelvcsaládok, elsősorban az indogermán, sokkal több nyelvet foglalnak magukban sokszorosán több beszélővel” (25. p.). Az uráli nyelvcsaládot sorban az indoeurópai (indogermán) nyelvcsalád követi. A nyelvcsaládok be-

mutatásában az európai nyelvek után az ázsiaiak következnek: a hámi-sémi nyelvektől indulva a kaukázusi nyelveken és a kínai-tibeti nyelveken keresztül eljutunk az ausztróázsiai nyelvtörzsig. A sort az Ausztrália területén és az óceániai szigetvilágban beszélt nyelvek, az amerikai indián nyelvek folytatják, s a nyelvcsaládok sorát végül Afrika nyelvei zárják.

Fodor István nemcsak az egymással rokonságban élő nyelveket tárgyalja. A több száz, nyelvcsaládban élő nyelv mellett a szerző az elszigetelt, rokontalan nyelveknek is figyelmet szentel (ez a felosztás is erősíti a genetikai alapon történő csoportosítást). Érdekesnek találok a szerző által használt „rokontalan nyelv” kifejezést, mivel a nyelvészet jelenlegi állapota szerint rokontalan nyelvek nincsenek, csak olyan nyelvek, amelyeknek még nem ismerjük a genetikai rokonságát. A szerző valószínűleg csupán az egyszerűség kedvéért fogalmazott így, viszont akkor a bevezetőben tisztázni kellett volna ezt a terminológiai kérdést. A genetikailag rokontalan nyelveket két csoportra, élő elszigetelt (pl. baszk, japán) és kihalt rokontalan (pl. etruszk, sumer) nyelvekre osztja. Ezek egy része ma már kevésbé ismert nyelv (pl. ainu, Húsvét-szigetek nyelve, meroéi nyelv), s mint ilyenekről, már valóban kevés dolgot közöl. A rokontalan nyelvek között leginkább a nagy nyelveket, mint a japánt, koreait és baszkot tárgyalja. A szerző ebben a fejezetben azokat a nyelveket ismerteti, amelyeket ez idő szerint nem soroltak be egy nyelvcsaládba vagy nyelvek csoportjába sem” (246. p.) Bár a fejezetben tárgyalt nyelvek a tudomány mai álláspontja szerint nem rendelkeznek egyértelműen bizonyítható nyelvrokonsággal, mégis több elmélet foglalkozott egyik-másik rokonításával. A fejezet olvasásakor megismerhetjük ezen elméletek némelyikét, s azokat a nyelveket, amelyekkel a tárgyalt nyelveket rokonítani próbálták.

A könyv mellett, hogy számos értékes (és nem utolsó sorban érdekes) tudnivalót közöl a világ nyelveiről, minden nagyobb fejezet előtt kis átfogó részt tartalmaz az éppen tárgyalt témakörből. Bár csak valamivel több, mint egy oldalas, mégis sok információt tartalmaz a *Pidgin és kreol nyelvek* című fejezet bevezető része. A pidgin nyelvek

rendszerében a szerző a közép- és dél-amerikai, óceániai, illetve afrikai kreol nyelvekkel foglalkozik.

Egy olyan könyv, amelyik a világ nyelveit mutatja be, nem kerülheti meg, hogy ne foglalkozzon a mesterséges nyelvek kérdésével. Fodor István könyvében a *Mesterséges nyelvek, műnyelvek* című fejezetben bemutatja azok kialakulásának lehetséges okait, a megalkotásuknak alapfilozófiáját. Mindemellett megtudhatjuk azt is, hogy magyar nyelvterületen eddig milyen kísérletek történtek mesterséges nyelvek kialakítására. A fejezet három nyelvet tárgyal: volapük, ido és eszperantó. A három mesterséges nyelv közül legrészletesebben az eszperantót tárgyalja, s az előző két nyelvről szóló információkat mindössze pár sorban összegzi. Bár a mesterséges nyelvek közül jelenleg valószínűleg az eszperantó a legelterjedtebb, sajnálatos, hogy a szerző a többi mesterséges nyelvet az eszperantóhoz képest aránytalanul szűken tárgyalja. A szerző, bár megemlíti a romanid nevű mesterséges nyelvet is, azt mondja, hogy „az eddig kidogozott tervezetek közül három a gyakorlatba is átültetett nyelv ismeretes: az eszperantó, az ido, a volapük” (260. p.). Az emberi kommunikáció céljából alkotott mesterséges nyelvek (ti. mesterséges nyelvek a számítógépekkel való kommunikáció nyelvei is) közül bizonyosan több, a gyakorlatban is elterjedt nyelv is használható – gondoljunk csak a jelbeszédre, a Basic Englishre, vagy az újabban divatos tünde, illetve hobbit mesterséges nyelvekre –, így az előbb idézett mondat nem fogadható el tudományos érvelésnek. Úgy vélem, a mesterséges nyelvek kérdése fontos ismeretanyag, s mint ilyet, jóval körültekintőbben, bővebben kellett volna tárgyalni (hiszen ahogy a szerző a könyv hátlapján írja, „Jelen kötetet a széles nagyközönség kezébe szántuk, de bevezető nyelvészeti stúdiumoknak is hasznos segédkönyve lehet”). Ha a mesterséges nyelvek tárgyalására már nem jutott elegendő hely, akkor talán ésszerűbb megoldás lett volna ezt a fejezetet kihagyni, s csak a természetes nyelvekre szorítkozni.

A könyv harmadik része az előzőektől eltérően felsorolás, illetve táblázatok formájában közöl információkat a világ államaiban

beszélt nyelvekről, valamint a legelterjedtebb írásrendszerekről. Az *Országok és nyelvek* című fejezetben mintegy 23 oldalas listát találunk a Föld egyes államairól és az ott használatos hivatalos, illetve nemzeti nyelvekről. Azt sajnós az olvasó nem tudhatja meg, hogy a szerző milyen szempontok alapján válogatta össze az egyes államokat, így az olvasó előtt az sem lehet világos, hogy a felsorolás a Föld összes hivatalos államát tartalmazza-e, vagy a lista csak egy, a szerző által ismert szempontok alapján történt válogatás eredménye. A könyv befejezőként Čestmir Lokoutka *Vývoj pisma* (sic!) című 1946-ban kiadott könyve alapján áttekintést közöl a legelterjedtebb írásrendszerekről (egyébként a cseh szerző és könyvének címe a *Hasonló témájú lexikonok, enciklopédiák* című fejezetben már helyesen szerepel). Az olvasó ebben a fejezetben egyrészt az egyes írásrendszerek kialakulását, fejlődését ábrázoló genetikus táblázatok, másrészt az egyes írásrendszerek ábécéi közt (pl. szanszkrit, örmény, grúz) böngészhet. A könyv záró részében megtalálhatjuk a könyvben található nyelvek névmutatóját, illetve itt szerepelnek – különösebb magyarázatok nélkül – azok a színes térképlapok is, amelyek Észak- és Dél-Amerika indián nyelveinek elhelyezkedését ábrázolják. Színes térképek szerepelnek még a könyv első és hátsó borítójának belső részén is: az előlapon egy világtérképet, a hátlapon egy Európa-térképet találunk. A térképekkel kapcsolatban azonban egy dolgot nem értek: miért éppen a magyar nyelvközösséget kevésbé érintő indián nyelveket ábrázoló térképeket kellett a világ- és Európa-térkép mellé tenni, miért nem lehetett felvenni mondjuk a talán nagyobb érdeklődésre számítható volt Szovjetunió nyelveit, vagy egy részletesebb – akár több térképlapon ábrázolt – Európa-térképet? Így a térképeket illetően felemás érzésem van: mivel *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai* című könyvet olvasom, ezért a világ- és Európa-térkép mellett több részletesebb térképet várnék. Ilyen áron talán nem kellett volna az indián nyelveket ábrázoló térképek, sőt ilyen áron talán egyáltalán kellett volna térképeket tenni a könyvbe.

Végezetül pedig szeretnék egy jó tanácsot adni az olvasónak: a könyvet semmi-

képp se úgy olvassa, hogy a benne található nyelvek mindegyikéről témérdek információt fog szerezni. Ajánlom, lapozgassa a könyvet, ismerkedjen az egyes nyelvcsaládok nyelveivel, és ha úgy gondolja, végezzen kisebb összehasonlításokat.

Pintér Tibor